

דבר העורך

מאימתי

מאימתי מתחילים ללמוד תורה?

מורי ורבותי, כל תשובה שתעלה על דעתכם נכונה. **צאו** אל שיעורי הדף היומי החדשים, אשר התרוממו כמו יש מאין, והביטו בלומדי הדף היומי החדשים, אשר הצטרפו אל הלגיון האדיר של לומדי הדף היומי. בשיעור אחד תמצאו ישיש רכון על מקלו, ידו האחת לופת את הגמרא, רעותה מסיירת עם זכוכית המגדלת בין שורות הגמרא, מתקדמת בקצב תואם עם קולו הרועם של מגיד השיעור, ובמקום אחר יישמע ברמה קולו הצלול של ילד צעיר, בן שמונה, שאבא שלו הביא אותו להשתתף בשמחה הגדולה - אבא הולך ללמוד תורה.

הם פה. כולם.

מי שעוד לא הגיע, ככל הנראה היה טרוד מאד; חתונה של בן, או ירושת הפתעה משוויץ. מחר הוא כבר יגיע. אתם תראו. הרי גמרות מפוארות - הכינו עבדו במאורות הדף היומי, גדולות וקטנות. תזכורות ומודעות, מאמרים ומכתבים, דרשות והרצאות, הוא ראה וגם שמע. מה יהודי צריך לעשות בעולם הזה - הוא יודע! האם אתם מעלים על דעתכם אפשרות אחרת להעדרותו?

מחר הוא יבוא. אתם תראו.

אמרנו "שיעורי הדף היומי החדשים, אשר התרוממו כמו יש מאין". עלינו לדייק. על הייש מאין הזה עמלו יותר מידי אנשים מכדי שאפשר יהיה לפטור אותו בהינף יד. עתה הם זוכים לראות את פרי עמלם, מאמץ ארוך וממושך. ברוך ה'. אך דומה, כי על לומדי כל שיעור דף היומי מוטל

שהחיינו וקיימנו והגיענו

השבוע בגליון

- ◆ מצוות קריאת שמע, הראשונה - מדוע?
- ◆ ברכות, מסכת קצרה שהיא ארוכה
- ◆ מאימתי מתפללים תפילת ערבית, על קריאת שמע וברכותיה?
- ◆ ערבית לפני צאת הכוכבים
- ◆ האם זמן ערבית זמן קריאת שמע כרוכים זה בזה?

- ◆ תלמידי הרמב"ן שנקלעו לדרום צרפת זמן צאת הכוכבים - כוכבים קטנים, בינוניים ומפארים
- ◆ מתי מופיעים הכוכבים?
- ◆ הפער בין שקיעת החמה לבין צאת הכוכבים שונה מאיזור לאיזור
- ◆ והא, תנו, והתנו - היינו הד?

דף ב/א מאימתי קורין את שמע

פתיחה למסכת ברכות

מסכת ברכות היא המסכת הראשונה בסדר זרעים ובש"ס כולו. סדר זרעים, העוסק במצוות התלויות בארץ, הוצב בראש ששת סדרי המשנה בשל תכניו העוסקים בדיני המזון הבא מן הצומח, שהוא יסוד קיומו של כל החי. מסכת ברכות נכללה בסדר זרעים, מאחר שהיא עוסקת בברכות הנהנין, אשר בלעדיהן אסור ליהנות מן המזון (הקדמת הרמב"ם לפירושו למשנה).

מצוות קריאת שמע הראשונה - מדוע? רבים נתנו דעתם לפרש, מדוע רבי הקדוש בחר לפתוח את התורה שבעל פה בדיני מצוות קריאת שמע. הרמב"ם (שם) כותב, כי מאחר שמסכתנו עוסקת בברכות הנהנין, רבינו הקדוש סידר גם את שאר הברכות והתפילות, ביניהן ברכות קריאת שמע, ומן הראוי ללמוד על ברכות קריאת שמע רק לאחר לימוד דיני מצוות קריאת שמע עצמה. לפיכך, פתח רבי "מאימתי".

הריא"ז (הובא ב"שלישי גיבורים") מנמק זאת באופן אחר. לדעתו, רבי הקדוש התחיל במצוות קריאת שמע, שהיא ייחוד שמו יתברך, כמאמר הפסוק (תהלים קיא') "ראשית חכמה - יראת ה'". היו שהמליצו על כך את דברי המשנה בפרק ב' במסכתנו (ג/א): "כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואחר כך מקבל עליו עול מצוות".

ברכות, מסכת קצרה שהיא ארוכה: מסכת ברכות מונה שישים ושלושה דפים, אך היא עולה בגודלה על מסכתות שכמות דפיהן כפולה ומשולשת, מאחר שמניין הדפים במסכתות אלו מושפע מפירושיהם הארוכים של רבותינו הראשונים, המשתרעים משני צידי הדף, אך התלמוד הבבלי של מסכת ברכות, מרובה על התלמוד הבבלי שבמסכתות אלו.

המסכת שלפנינו רווייה בדברי אגדה, המדריכים את האדם ביראת ה' ובכל המידות הטובות,

לעילוי נשמת

הר"ר **מרדכי שלום לויטס** ז"ל

ב"ר מאיר ז"ל

נלב"ע י"ח אדר א'

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י המשפחה שיחיו

לעילוי נשמת

מרת **רבקה (אריקה) יעקובסון** ע"ה

ב"ר יהודה ז"ל

נלב"ע י"ט אדר תשס"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחה ע"י המשפחה שיחיו

לעילוי נשמת

הר"ר **משה אלטוסקי** ז"ל

ב"ר דוד ז"ל

נלב"ע כ' אדר א' תשל"ז

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י ידידיו הר"ר יעקב דב אלטוסקי ומשפ' שיחיו - סביון

הדרן עלך

הננו מתכבדים להודיע על מעמד סיום הש"ס ופתיחת מחזור י"ב של הדף היומי

המעמד יתקיים אי"ה ביום רביעי כ"א באדר א' תשס"ה (5002/3/2)

בגני התערוכה שד' רוקח ת"א (ביתן 1) סעודת מצוה בשעה 00:91 (בדיוק)

*** נא להשאיר ערב זה פנוי * הזמנות נשלחו בדואר * הכניסה בכרטיס בלבד**

חברי ולומדי מאורות שעדיין לא קיבלו הזמנות, אפשר להתקשר לחיים 052-6745745

ומאידך בענייני הלכה הנוגעים לכל רגע מחייו של היהודי, מבוקר עד ליל. הלכות אלו הן הפותחות את חלק 'אורח חיים' של ה"טור" ושל ה"שולחן ערוך", והן תופסות את מקומן לאורך מאתים עשרים ואחד סימנים, על פי רוב בסדר הנוצר במסכתנו - קריאת שמע - תפילה - ברכות הנהנין - ברכות אחרות, עד סימן רמ"ב העוסק בהלכות שבת.

המסכת שלפנינו: שני הפרקים הראשונים במסכת ברכות עוסקים במצוות קריאת שמע, ובברכותיה. בפרק השלישי נלמד על החייבים במצוות קריאת שמע ובתפילה, על הפטורים מהם, ועל מקומות ומצבים שאינם ראויים לתורה ולתפילה. הפרק הרביעי מתמקד בחובת התפילה, היינו: בתפילת העמידה. הפרק החמישי ממשיך לעסוק בתפילה, בעיקר בהלכות שונות הנוגעות לה, ובדיני שליח ציבור. פרק "כיצד מברכין", הפרק השישי, מסמל את המעבר מברכות המצוות ומן התפילה אל האכילה, ובו מפורטים הלכות ברכות הנהנין, הגולשים גם לפרק השביעי שעיקרו עוסק בדיני ברכת המזון והלכות הזימון. בפרק השמיני, רוכזו המחלוקות שבין בית שמאי ובית הלל הנוגעות לסעודה, לפני המזון ולאחריו, בקידוש ובהבדלה. הפרק התשיעי והאחרון, הוא פרק "הרואה", אשר בו נידונים ברכות ההודאה, ברכות הרעמים והברקים וכיוצא באלו. פרק "הרואה", אינו חותם את מסכת ברכות בלבד, כי אם גם את סדר זרעים כולו, משום שאין בדינו תלמוד בבלי על יתר המסכתות של סדר זרעים. תופעה זו נשנית גם במסכת נדה, המסכת האחרונה החותמת את התלמוד הבבלי, והיא המסכת הבודדה מסדר טהרות אשר זכתה להכלל בתלמוד הבבלי.

דף ב/א מאימתי קורין את שמע בערבית

מאימתי קורין את שמע בערבית?

"מאימתי קורין את שמע בערבית?", במשפט זה רבי הקדוש פותח את משנתו. אנו נוסף ונשאל - מאימתי ניתן להתפלל תפילת ערבית? האם יש קשר בין שתי השאלות הללו? וכיצד הגיב בעל "תרומת הדשן" על מנהג קהילות ישראל העתיקות להתפלל תפילת מעריב בעוד היום גדול. על כך ועוד, במאמר הבא. נקדים בקצרה, כי משנתנו קובעת, שזמן קריאת שמע הוא מצאת הכוכבים, ואילו לגבי זמן תפילת ערבית נחלקו הדעות (לקמן כ"א): לדעת חכמים, החל מצאת הכוכבים, ולדעת רבי יהודה, ניתן להתפלל ערבית החל מפלג המנחה - כשעה ורבע לפני השקיעה (ו"י"א לפני צאת הכוכבים, כפי שיבואר להלן). הגמרא דנה במחלוקת זו ומסיימת, שמאחר שהיא לא הוכרעה, "דעביד כמר עבד דעביד כמר עבד", היינו: כל יהודי רשאי לנהוג כרצונו (עיי' "שולחן ערוך" או"ח ר"ל"ג סעי' א'). כל גדולי ישראל, החל מתקופת הגאונים, עסקו בנושא מהותי ויסודי זה, והשתדלו לתמצת מעט מן העיקר.

מאימתי מתפללים תפילת ערבית, על קריאת שמע וברכותיה?

ערבית מצאת הכוכבים: אם נפנה שאלה זו לעבר רבותינו הראשונים בני מדינת ספרד, נענה על ידם - החל מצאת הכוכבים. כך העידו הר"י אלברצלוני (ספר "העתיים" סי' כ"ה), רבינו יונה (פרק תפילת השחר), הרשב"א (כ"ב וראה דבריו כאן ב"א) ועוד, שבתקופתם נהגו להתפלל מנחה עד הערב - שלא כדעת רבי יהודה, ורק לאחר מכן, בחשיכה, קראו קריאת שמע של ערבית. כך גם נהגו בארצות המזרח, כפי המשתמע מדברי רב האי גאון (שור"ת הגאונים שערי תשובה סי' ע"ה). אולם, ככל שנלך ונצפין על פני כדור הארץ, נמצא מנהגים שונים לחלוטין, אשר נבעו מהתארכות היום. כדי לשבר את האזון נציין, כי בעוד שבארץ ישראל השקיעה המאוחרת ביותר היא בשעה שבע וחמישים בקירוב (נש' וחמישים לפי שעון חורף), הרי שבירומא השקיעה היא ב - 20:40, בפרנקפורט ב - 21:40, באנטוורפן בערך ב - 22:00, ובלינגרד, היא פטרבורג, החמה שוקעת ב... 23:30 בלילה! רק נזכיר, כי לאחר שקיעת החמה, יש להמתין עד צאת הכוכבים, בערך בשעה 02:00 לפנות בוקר (הפער בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים גדל והולך בהתאם לשקיעתה המאוחרת של החמה. מקובל, כי גדולי ישראל ברכו על גזירת הצאר לאסור מגורי יהודים בפטרבורג, מפני שאלות הלכתיות גדולות שהזמנים המקומיים מעוררים שם...).

ערבית לפני צאת הכוכבים: לפיכך, מספרים חכמי דרום צרפת, באיזור המכונה פרובינציא, הלא הם בעל האשכול (שור"ת סי' קפ"ב), בעל המאור, הראב"ד (י"תמים דעים" סי' קי"ח), ה"השלמה והמכתם" וה"מאירי" (י"מגן אבות", ענין י"א), כי במקומם נהגו להתפלל תפילת ערבית ולקרוא את קריאת שמע של ערבית בעוד השמש נראית סמוך לאופק. בעל האשכול מציין, כי נוהג זה הוא "מנהג משובש", אך הם נהגו כן מחוסר ברירה, מאחר שבצפון הימים הולכים ומתארכים בימות הקיץ, וזמן צאת הכוכבים מתאחר מאד, עד שהקהל הממתין לתפילת ערבית יתפזר, ויילכו איש לאוהלו, יתרשלו או ישכחו מלחזור שם לצאת הכוכבים, ותבטל קריאתה לגמרי" (בעל המכתם). במדינות הצפוניות יותר, כצרפת וגרמניה, בימות הקיץ היום מתאחר לגווע עד שעות מאוחרות מאד, והכל, ללא יוצא מן הכלל, נהגו להתפלל ערבית טרם צאת הכוכבים; כך מפורש ברש"י (ד"ה י"ג סוף) ובתוספות (ד"ה "מאימתי").

האם זמן ערבית וזמן קריאת שמע כרוכים זה בזה? שתי מחלוקות מהותיות התעוררו בעקבות הכורח להתפלל תפילת מעריב לפני צאת הכוכבים. האחת, היא מחלוקת בין רבינו תם לשאר הראשונים. לדעת רבינו תם, זמן קריאת שמע וזמנה של תפילת ערבית כרוכים זה בזה. ומשנפסק להלכה שאפשר לנהוג כרבי יהודה, ולהתפלל ערבית החל מפלג המנחה, הוא הדין לגבי מצוות קריאת שמע. לפיכך, לדעתו, המתפלל ערבית מבעוד יום, יצא ידי חובת תפילה וידי חובת מצוות קריאת שמע של ערבית. כאמור, דעתו יחידה היא, ורוב הראשונים מסכימים עם שיטת סבו, רש"י (ד"ה י"ג סוף), כי את מצוות קריאת שמע ניתן לקיים מצאת הכוכבים בלבד, ולפיכך, המתפלל תפילת ערבית לפני צאת הכוכבים, אינו יוצא ידי חובת קריאת שמע, ועליו לחזור ולקרוא שוב קריאת שמע לאחר

להמשיך את המאמצים במסגרת השיעור שלהם. במה דברים אמורים?

אתם, ה"וותיקים", זוכרים בוודאי את ימיכם הראשונים בשיעור הדף היומי, ובפעם, כל אחד חווה חוויות דומות במהלך חייו בכל מקום חדש, שיהא, מקום עבודה, מקום מגורים, בית כנסת, ועוד, כהנה וכהנה. את כולם מרגישים נעים מיד בהתחלה. לעיתים, די בהדיפה קלה של ה"אורח", כך הוא חש, לעבר קצה הספסל, כדי לפנות מקום ליקבועי, ושוב לא תראהו. כולם צודקים, אף אחד לא אשם, אבל היהודי הזה כבר לא ילמד תורה, בשנים הקרובות לפחות.

ברבים משיעורי "מאורות הדף היומי", הדיועים בסבר הפנים היפות שבהן מתקבל כל משתתף חדש, אימצו את הנהגה הבא: אחד ממשתתפי השיעור ממונה באופן מיוחד לדאוג למצטרפים החדשים. גמרא. מקום. הסבר קצר. סיור והדרכה היכן מכינים תה, מתי מנחה ואיך קוראים לך. זה הכל. פשוט מאד. קל מאד. חשוב מאד.

בשבע הזה יקבע גורלן של משפחות רבות מעמנו, לכאן או לכאן. אם ראש המשפחה ילך לשיעור הדף היומי, אם הוא יתחם קבע לתורה, יצטרף את מעגל לומדי הדף היומי, הרי הוא משיך את עצמו, את משפחתו, את ביתו ואת ילדיו, אל הנחל העתיק אשר אומתנו מפליגה עליו כל כך הרבה שנים. השינויים שיתרחשו רבים כל כך, מהותיים מאד, אפילו דרמטיים, בחלק מן המקרים, כפי שרבים מלומדי הדף היומי יכולים להעיד על חבריהם.

עדיין לא מאוחר. צרפו את השכנים, דברו עם החברים, עודדו את המתלבטים, השפיעו עליהם, שכנעו אותם כי הם עומדים להחליט החלטה אשר עליה לא ייתחרטו לעולם.

★ ★ ★
לקריאת התחלת המחזור השנים עשר של הדף היומי, פנינו אל הרב שרגא הרמן הי"ו מבני ברק. הרב שרגא הרמן הי"ו, מוותיקי המונחנים בארץ הקודש, תלמיד חכם ומשתתף בשיעורי הדף היומי שנים רבות, ניחן בזיכרון צלול ובהיר, ולקריאת יומם הגדול של לומדי הדף היומי, הוא חלק עמנו מזכרונותיו השמורים עמו רבות בשנים.

חלק מהם נפרסם אי"ה לרגל יום השנה לפטירתו של הגאון רבי מאיר שפירא מלובלין זצ"ל, ועתה, לפניכם זכרון השמור בקרבו חמישים שנה. עדות אותנטית ששמעה מרבי משה וינרנר ז"ל, יליד צירנוביץ, אשר זכה לאריכות ימים, והיה "יושב" בבואין, אצל ה"פחד יצחק", האדמו"ר הראשון לבית בוואן.

באחרית ימיו, שח"ו שרגא, סיפר לי רבי משה את חוויות חייו, הכרזה המפגל של הדף היומי, בבטניה הגדולה הראשונה שהתקיימה בויה, וכה היו דבריו: **"כידוע**, הכנסיה שהתקיימה בויה, החלה ביום ד' ג' באלול תרפ"ג. כל גדולי הדור נכחו שם, והמהר"ם שפירא מלובלין, שימש בתפקיד "מגביה קול". הוא היה מעביר לציבור בקולו הגדול, את דבריהם של גדולי הדור אשר נאמרו על ידם בקול נמוך.

בישיבה התשיעית של הכנסיה, גם אנכי השתתפתי. האולם היה מלא מפה לפה. הדווקא היה רב, והמנוח גדול. הקהל המתין למשהוא עצום שאמור להתרחש. לא ידעו למה ממתנים, אך את הדריכות ניתן היה למשש באוויר. התרגשות של קדושה.

והנה, לפתע נפתחה הדלת מאחורי מקום עומדי. היתה זו כניסה אחורית לאולם, ובפתח הופיע אברך צעיר, מרשים בהדרו ובזיו פניו. מראהו אמר אצילות עם נחרצות. תחת בית שחיו היה נתון תיק. כל הנוכחים באולם עמדו וקמו על רגליהם, כולל כל גדולי הדור שנכחו שם, בראשם ה"חפץ חיים" זצ"ל, הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל, האדמו"ר מגור זצ"ל, האדמו"ר מצ'טרקוב זצ"ל, ועוד עשרות גדולי ישראל.

הגאון הצעיר פילס דרך אל בימת הכבוד וכשעלה, קיבל את רשות הדיבור. שם, במעמד ההיסטורי, הכריז את ההכרזה העתידה להדהד מסוף העולם ועד סופו.

בשם קוראי ה"מאורות", נודה להעיד שרגא הרמן הי"ו, ונאלח לו בריאות ואריכות ימים.

.....
המעוניין לזכות את הרבים בסיפור מעניין, או בעובדה מרתקת שניתן ללמוד ממנה מוסר השכל, מוזמן לפנות למערכת מאורות הדף היומי, ואנו נפרסם זאת בע"ה בטור זה.
כתובתנו: ת.ד. 471 בני ברק פקס: 03-570-67-93
mendelson@meorot.co.il
.....
בברכת התורה העורך

הטובל לטהרה מטומאתו, אינו טהור לגמרי עד שיעירב שמשו, מפני שגם לאחר הטיבילה נותר עליו רועם כל שהוא מן הטומאה. זאת, עד הלילה. משבא הלילה, יממה חדשה באה לעולם, ואותו רועם של טומאה נמוג ונעלם.

זה הוא גם טעמה של קריאת שמע של ערבית. אף על פי שקראנוה בשחרית, מיני או אנו עוסקים בענייני חול ומסיחים דעתנו הימנה. אך במשך היום רושמה עלינו ואין אנו זקוקים לקוראה שנית. ברם, משבאה השמש ומתחיל הלילה, יש צורך לקרוא שנית קריאת שמע. **בנוגע** לכך הוא מביא, כי מפורש בספרי הקבלה, שזהו הטעם לכך, שאין קוראים קריאת שמע בשעת המנחה.

ברכות דף ב/א דברי רבי אליעזר. **סוכה כח/א** מימי לא קדמני אדם בבית המדרש **על ראשון ראשון** רבי אליעזר הוא התנא הראשון המוזכר במשניות. **בספר** שערי זוהר (סוכה כח/א) מובא מרבי שם קלינברג הי"ד, כי רבי אליעזר העיד על עצמו (שם), "מימי לא קדמני אדם בבית המדרש" - לפיכך זכה שלא קדמו תנא במשניות... ("מענינה של משנה").

ברכות דף ב/א מעשה שבאו בניו מבית המשתה. **פסחים דף ד/א** זרזין מקדימין. **ראש השנה דף לבב** זרזין מקדימין. **יומא דף כח/ב** זרזין מקדימין. **עוד ישמע** באחת החתונות שהתקיימו בבית אמשינוב, דחק האדמו"ר מגור זצ"ל, בעל ה"לב שמחה", להקדים את החופה. **שאלו** רבי מאיר' מאמשינוב, "הלא מסופר, בתחילת מסכת ברכות, כי בניו של רבן גמליאל חזרו מבית המשתה סמוך לעלות השחר, הרי לנו מקור להתאחר בשמחת חתונה..." **הגיב** מיד ה"לב שמחה": בניו חזרו בעלות השחר, הוא בעצמו חזר מוקדם יותר...

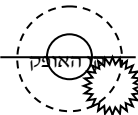
ברכות דף ב/א רש"י ד"ה "עד סוף". **ברכות דף לג/א** ד"ה ומת הערוד. **שבת צב/א** מועד קטן יח/ב. **האם היה לרש"י עותק שלם של התלמוד הירושלמי?** מפירושו של רש"י על התלמוד הבבלי מוכח, כי בדורו התלמוד הירושלמי לא היה נפוץ, ולא ניתן היה להשיג עותק שלם של התלמוד הירושלמי. **בתחילת** מסכת ברכות (ד"ה "עד סוף האשמורה הראשונה"), רש"י מביא דברים בשם התלמוד הירושלמי, אך שלושים ושתים דפים לאחר מכן הוא מביא בשם הבה"ג דברים המופיעים בתלמוד ירושלמי. גם במסכת שבת (צב/א ד"ה "ישכ"ן") רש"י מביא פירוש שמצא כתוב בשם רב האי גאון בשם הירושלמי, ובמועד קטן (ח/ב ד"ה אפילו) הוא מביא גירסה ששמע עליה, בעוד שהיא גירסת הירושלמי ("אמרי שמאי", ח"א עמ' ק"ד).

ברכות דף ג/ב וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ומנשבת בו. **יבמות דף עב/א**. **איך ידע דוד מה שלא ידע משה** גמרתנו אומרת, שמשה רבינו לא ידע אימתי חצות הלילה, אך דוד המלך ידע זאת על ידי שתלה כינור מעל מיטתו ובחצות הלילה בדיוק נשבה רוח צפונית והרעידה את מיתרי כינורו. **וי** משה רבינו לא היה יכול לכוון את שעת חצות על פי הרוח הצפונית? **הגאון** רבי יוסף שלום אלישיב שליט"א יושב זאת באופן הבא. נאמר בגמרא (יבמות עב/ב), כי בזמן שישראל היו במדבר הם לא מלו את עצמם, משום שרוח צפונית אינה נושבת אלא בחצות הלילה שהוא עת רצון. מפירושו של רש"י עולה, כי שעת חצות הפכה לעת רצון, החל ממתכת בכורות שאירעה בחצות הלילה. **אין**, אפוא, לתמוה מדוע משה רבינו לא ידע את שעת חצות לפי רוח צפונית, שהרי היה זה לפני מכת בכורות, ולא היתה כלל רוח צפונית בחצות הלילה בדיוק...

שקיעת החמה [על דעת ר"ת, ראה בהרחבה ב"מאורות הדף היומי" זבחים נ/א בדפי הגמרא]. **כוכבים קטנים ובינוניים, מפוזרים וקרובים:** נוכחנו לדעת, כי זמן צאת הכוכבים לעניין קריאת שמע, הוא מעת שניתן להבחין בשלושה כוכבים קטנים, אף על פי שאינם קרובים זה לזה, אלא מפוזרים על פני הרקיע ("שערי תשובה" ס"ק א'). לעומת זאת, במוצאי שבת, אין די בשלושה כוכבים קטנים, אלא יש צורך גם בכך שיהיו קרובים זה לזה. לגבי מועד סיום תענית נקבע, כי די בשלושה כוכבים בינוניים (אוי"ח סי' תקס"ב סעי' א'), וכמו כן נפסק לגבי קביעת תאריך הולדתו של תינוק (ו"ד סי' רס"ב סעי' ו') שנולד בכניסת השבת בעת שהיו ברקיע שלושה כוכבים בינוניים, שזמן מילתו הוא בשבת הבאה, משום שלאחר צאת שלושה כוכבים בינוניים, הוא נחשב כמי שנולד בשבת. הפוסקים מבארים, כי מעיקר הדין, "צאת הכוכבים" היא השעה שבה יוצאים שלושה כוכבים בינוניים, אך מאחר שאיננו בקיאים מהו כוכב "בינוני" ומהו כוכב "קטן", אין לקרוא קריאת שמע עד שייצאו שלושה כוכבים קטנים. ואילו לגבי תענית לא החמירו כדי שלא לגרום טרחה מרובה למתענים, ולגבי קביעת תאריך הולדת התינוק, אין כל אפשרות להחמיר, שהרי אם נחמיר ונקבע כי עד שלא יצאו שלושה כוכבים קטנים, הרי הוא נחשב כמי שנולד ביום הקודם, נמצא תינוק זה נימול בשבת, ביום התשיעי ללידתו, והרי ברית מילה שאינה במועדה, אינה דוחה את השבת (ט"ז שם, ו"ד הקטנה" ה' מילה ב"מנחת עני" ס"ק י"ג. מקור שיטה זו הוא בדברי "תלמידי רבינו יונה" בסוגייתנו). גם לגבי מוצאי שבת החמירו בבקריאת שמע, שיש להמתין לשלושה כוכבים קטנים, ועל כך הוסיפו תקנה, שעל הכוכבים להיות צמודים זה לזה, מטעם שונה לחלוטין - תוספת שבת, היינו: מאחר שצריך להוסיף מחול על הקודש, על ידי ההמתנה לשלושה כוכבים רצופים, מתקיימת ממילא תוספת זו (עיי' "דגול מרבה").

מתי מופיעים הכוכבים? בימים עברו היו ממתנים עד שייצאו שלושה כוכבים, ומן

הסתם מידי יום התנהלו דיונים קדחתניים, אם הכוכבים "בינוניים" או "קטנים", ובימים מעוננים, שבהם לא ניתן לצפות בכוכבים, היה עליהם להמתין עד שיצא הספק מליבם. בזמנינו, נערכו מחקרים לרוב, כדי לתת

בידינו מידע מדויק על זמן צאת הכוכבים, גם ללא צפייה בשמים וגם בימים מעוננים. המחקרים הללו מתבססים על חישוב מיקום השמש תחת האופק. כלומר, מאחר שראות הכוכבים תלויה בחשכת הרקיע, וחשכת הרקיע תלויה בהתרחקות השמש מהאופק, יש לחשב את זמן צאת הכוכבים לפי מיקום השמש. שיטת חישוב זו של צאת הכוכבים לפי מעלות, נזכרת כבר בדברי היש"ר מקאנדיא בספרו "גבורות ה'" (מדרגה ל"ב) ובספר "אורות חיים" (דף של"ג) מובא כי זו היא דעת רבי אברהם אבן עזרא. הגאון מוילנא זצ"ל (בביאורו לאוי"ח סי' רס"א) והגאון רבי שניאור זלמן מלאדי זצ"ל, בעל "התניא" (ב"סדר הכנסת שבת" שנדפס בסידורו ובהוספות שבסוף "שו"ע הרב" ח"ב). אופן חישוב מעלות השמש ביחס לאופק נעשה על ידי פעולת חשבון טריגונומטריה, שאין כאן המקום להרחיב בה (ראה בהרחבה בספר "חזון שמים").

הפער בין שקיעת החמה לבין צאת הכוכבים שונה מאיזור לאיזור: טרם נמשיך נדגיש, כי על העובר ממדינה למדינה לזכור היטב, כי אל לו להקיש בין זמני מדינה אחת לרעותה. כלומר, במקום מסויים זמן צאת הכוכבים הוא כארבעים דקות לאחר שקיעת החמה, ובמדינה אחרת הפער עשוי להתרחב עד לכדי שעה וחצי ואף יותר.

קיימות מספר שיטות בנוגע לזמן צאת הכוכבים. **כוכבים בינוניים:** יש אומרים ("סדר הכנסת שבת" שם), כי בארץ ישראל זמן צאת הכוכבים בימי ניסן ותשרי כאשר השמש ממוקמת 5.93 מעלות מתחת לקו האופק, כעשרים וארבע דקות אחרי שקיעת החמה. אחרים ("זמנים כהלכה") שביצעו תצפיות מדויחות, כי הכוכבים הבינוניים נראים כבר מעת מיקום השמש חמש מעלות וחלקיק המעלה מתחת לאופק, כעשרים ואחת דקות אחרי השקיעה. הגאון רבי יחיאל מיכל טיקוצינסקי זצ"ל ("בין השמשות" פ"ה) טוען, כי הכוכבים יוצאים בנטות השמש 6.5 מעלות מתחת לקו האופק, כעשרים ושבע דקות לאחר שקיעת החמה.

את זמן צאת הכוכבים של מוצאי שבת, שלושה כוכבים קטנים ורצופים, מקובל לקבוע בעת נטיית השמש 8.5 מעלות מתחת לקו האופק, ולגבי זמן קריאת שמע של ערבית, שבו די בשלושה כוכבים קטנים פזורים - נחלקו הדעות. יש אומרים (ראה מאמרו של הרב אהרן פלמן בספר "יד יצחק" עמ' 88) כי זמן זה הוא בעת מיקום השמש כ- 6.75 מעלות, ובשו"ת "מלמד להועיל" (אוי"ח סי' ל') מובאות מספר שיטות: 6.5 מעלות, 7.083 מעלות, 7.566 מעלות, ולדעת הגרי"מ טיקוצינסקי זצ"ל ("בין השמשות" שם) 8 מעלות.